

Aanvankelijk was het de bedoeling dat mijn boek zou gaan over de betrouwbaarheid van getuigenverklaringen, maar dat pakte anders uit. Eigenlijk gaat het over redeneringen die ruimte bieden voor rechtspsychologische inzichten. Hoe ik daarop ben uitgekomen, staat beschreven in dit proefschrift. Aanleiding voor dit onderzoek was de constatering dat getuigenverklaringen een zeer belangrijke bron van informatie zijn voor de strafrechter, voor zowel het nemen als het uitleggen van zijn bewijsbeslissing, terwijl uit rechtspsychologische onderzoeken genoegzaam is gebleken dat getuigen feilbaar zijn.¹ Zo kan een onware getuigenverklaring het gevolg zijn van één van de menselijke beperkingen bij het doen van waarheidsgetrouwe waarnemingen² of te maken hebben met een fout in de werking van het menselijk geheugen.³ Een getuige kan bovendien bewust liegen.

Legt een rechter een onjuiste getuigenverklaring ten grondslag aan zijn bewijsbeslissing, dan kan dit leiden tot een onjuist oordeel, ofwel omdat een schuldige verdachte wordt vrijgesproken, ofwel omdat een onschuldige verdachte wordt veroordeeld. Dat strafrechters alleen gebruik maken van waarheidsgetrouwe getuigenverklaringen is van belang voor de beoogde materiële waarheidsvinding en daarmee ook de legitimiteit van ons strafproces.⁴ De doelstelling van het Nederlandse strafprocesrecht is namelijk dat het materiële strafrecht juist wordt toegepast, waarbij schuldigen worden bestraft en de bestraffing van onschuldigen wordt voorkomen.⁵ Het strafrechtelijk aansprakelijk stellen van een onschuldige wordt problematischer

1 Loftus 1996; Van Koppen & Wagenaar 2010, p. 271 en Dubelaar 2014, p. 136.

2 Waarnemingsprocessen kunnen vanuit psychologisch oogpunt worden onderscheiden in sensatie en waarneming. Met sensatie wordt de (passieve) gewaarwording van prikkels door de zintuigen bedoeld; onder waarneming kan de (actieve) selectie, organisatie en interpretatie van deze stimuli worden verstaan. Dubelaar 2014, p. 136. Zie ook Wade & Swanson 2013, p. 2.

3 Geheugenprocessen kunnen onderscheiden worden in de fasen van inprenting (opslag), retentie (bewaren) en reproductie (terughalen). Van Koppen & Wagenaar 2010, p. 271; Dubelaar 2014, p. 138-144.

4 Cleiren 2001, p. 9-31; zie ook Mackor 2010, p. 65-66.

5 Corstens/Borgers & Kooijmans 2021, p. 8-9.

geacht dan de vrijspraak van een schuldige verdachte. De ene potentiële bewijsbeslissingsfout van een strafrechter (onterecht veroordelen) wordt dus niet hetzelfde gewaardeerd als de andere (onterecht vrijspreken). De gevleugelde uitspraak dat “beter tien schuldigen vrijkomen dan één onschuldige lijdt”⁶ ziet op dit principiële asymmetrische uitgangspunt.⁷

Dit proefschrift is het verslag van mijn studie naar de rechtspsychologische inzichten die relevant zijn voor de beoordeling van de betrouwbaarheid van getuigenverklaringen door de strafrechter.⁸ Hoe is het, gegeven de rechtspsychologische kennis over getuigenverklaringen, thans gesteld met de juridische waarborgen voor het gebruik van betrouwbare getuigenverklaringen? De centrale vraagstelling in dit proefschrift luidt dan ook als volgt:

Wat zijn de voor de rechterlijke beoordeling van de betrouwbaarheid van een getuigenverklaring relevante rechtspsychologische inzichten, en in hoeverre zijn deze inzichten in het recht en de rechtspraak terug te vinden?

Het rechtspsychologische perspectief vormt steeds het normenkader van waaruit het recht en de rechtspraak worden besproken en geanalyseerd. De analyse legt vervolgens de verschillen tussen de rechtspsychologische inzichten en het recht bloot en laat zien wat daartussen de overeenkomsten zijn, zodat op basis daarvan kan worden gereflecteerd op de vraag of en hoe meer recht kan worden gedaan – letterlijk en figuurlijk – aan de rechtspsychologie.

2

DRIE DEELSTUDIES

De hiervoor geponeerde onderzoeksvraag wordt beantwoord aan de hand van drie concrete deelstudies (*case studies*). Er zijn drie juridische deelterreinen geselecteerd ten aanzien waarvan een rechtspsychologische analyse is uitgevoerd: daderidentificatie door middel van herkenningsprocedures (hoofdstuk II), de voorbereiding van getuigenverklaringen (hoofdstuk III) en de toepassing van de bewijsminimumregel (hoofdstuk IV). Elk van deze onderwerpen is zowel onderwerp van debat in strafzaken als in de rechtspsychologie bestudeerd. Steeds staat het perspectief van de rechter centraal, als hij, tijdens de beraadslaging in raadkamer nadat het onderzoek ter terechtzitting is gesloten, zich moet buigen over het gebruik van een getuigenverklaring voor het bewijs, en daarbij bijvoorbeeld een bepaalde handelswijze van agenten of van een procespartij moet beoordelen. De rechtspsychologie bevat inzichten die voor die beoordeling van het bewijs relevant zijn. De eerder

⁶ Blackstone 1893, p. 358.

⁷ Deze formulering is ontleend aan Nicholson & Blackie 2013 (p. 179). Zie ook Van Sliedregt 2009, p. 7.

⁸ Over de betekenis die ik aan de term betrouwbaarheid geef straks meer.

genoemde onderzoeksvraag is per deelstudie geherformuleerd zodat zij concreet daarop is toegesneden; deze onderzoeksvragen worden telkens in de inleiding van elke deelstudie geïntroduceerd. In elke deelstudie is de opzet dat eerst de relevante – dat wil zeggen: op dit specifieke thema van toepassing zijnde – rechtspsychologische inzichten worden beschreven. Daarna komt het juridisch kader aan bod en de vraag in hoeverre de eerder besproken rechtspsychologische inzichten daarin terug te vinden zijn. Die vraag is beantwoord door concreet te beschrijven of ik deze inzichten herken in het uiteengezette recht en de besproken rechterlijke motiveringen.

Waarom zijn deze drie deelstudies gekozen? De keuze voor elke deelstudie is ingegeven door zowel het rechtspsychologische als het juridische perspectief. De selectie van het eerste onderwerp – de herkenningsprocedures (II) – heeft zijn oorsprong in de grote hoeveelheid rechtspsychologische onderzoeken en inzichten over de waarnemings- en geheugenprocessen die de juistheid van een identificatie beïnvloeden. De rechtspsychologische inzichten bieden concrete handvatten voor de opsporingsautoriteiten die een herkenningsprocedure organiseren en zijn (daarmee) ook van belang voor de rechterlijke beoordeling van het handelen van opsporingsautoriteiten tijdens een herkenningsprocedure in de latere strafprocedure. Herkenningsprocedures en de daarbij afgelegde getuigenverklaring dat de verdachte wordt herkend zijn regelmatig onderwerp van debat in strafzaken. De beoordeling van een getuigenverklaring die inhoudt dat de verdachte als dader is herkend, is een belangrijke beslissing voor de strafrechter; zij gaat immers over de betrokkenheid van de verdachte bij het strafbare feit. Dat maakt een beschrijving van de voor de strafrechter relevante rechtspsychologische inzichten en een analyse van de doorwerking van deze inzichten in het recht uitermate interessant.

Het tweede onderwerp – het voorbereiden van getuigen (III) – richt zich in beginsel op de daaropvolgende fase in het strafproces, waarin het gaat om de mogelijke invloed van procespartijen op de inhoud van een getuigenverklaring. De strafrechtspraktijk geeft aanleiding om het voorbereiden van getuigen te betrekken in de studie: uit tucht- en strafrechtspraak blijkt dat het voorkomt en ook de wetgever heeft er aandacht voor. Omdat het voorbereiden van getuigen doorgaans achter gesloten deuren plaatsvindt, bestaat weinig zicht op de praktijk, terwijl het potentieel veel invloed heeft op de getuigenverklaring. Het is derhalve nuttig om te bezien waar de grenzen vanuit rechtspsychologisch perspectief zouden moeten liggen. Daarom wordt – als tweede deelstudie van dit proefschrift – recht en rechtspraak over het voorbereiden van getuigen getoetst aan de grenzen die blijken uit de rechtspsychologie.

Het derde onderwerp – de bewijsminimumregel (IV) – richt zich op het moment van de beraadslaging, in raadkamer, nadat het onderzoek ter terechtzitting is gesloten, als de rechter zelf moet beoordelen of het ten laste gelegde feit bewezen *mag* worden verklaard. Dan dient de rechter namelijk de bewijsminimumregel toe te passen. De bewijsminimumregel verbiedt de rechter om tot een veroordeling te komen op basis van slechts één getuigenverklaring en beoogt zo de deugdelijkheid

van de bewijsbeslissing te bevorderen. Over de toepassing en grenzen van de bewijsminimumregel bestaat in de strafrechtspraak nog steeds onduidelijkheid. Omdat in de rechtspsychologie veel onderzoek is verricht naar de beoordeling van de betrouwbaarheid van getuigenverklaringen, kan een bespreking daarvan nuttig zijn voor de toepassing en de analyse van de bewijsminimumregel.

De deelstudies gaan over heel verschillende juridische vraagstukken in verschillende fasen van het strafproces.⁹ Daarnaast geldt dat op elke deelstudie weer andere rechtspsychologische inzichten van toepassing zijn. Dat maakt dat de deelstudies verschillend van opzet zijn en wellicht lastig met elkaar kunnen worden vergeleken. Dat zou als zwak punt kunnen worden beschouwd; het kan ook als kracht van dit proefschrift worden gezien. Naast uiteenlopend zijn de deelstudies namelijk informatierijk.¹⁰ Dat maakt dat heel concreet per onderwerp kan worden bekeken hoe het recht in het licht van de rechtspsychologische inzichten kan worden gewaardeerd en op welke punten de rechter wat zou kunnen leren van de rechtspsychologie.

Nadat met betrekking tot elk deelonderwerp de rechtspsychologische analyse van het recht is uitgevoerd (hoofdstukken II t/m IV), volgt de conclusie (hoofdstuk V). Daarin wordt besproken of de bevindingen aanleiding geven tot aanpassing van het juridisch kader. Het gaat, anders gezegd, om de vraag of en hoe – binnen elk van de drie juridische deelterreinen – ruimte kan worden geboden aan de rechtspsychologische inzichten voor zover dat niet reeds gebeurt, zodat recht en rechtspsychologie beter op elkaar aansluiten. Juist nu het perspectief van de rechter, die zich moet uitlaten over het bewijs, ook het te onderzoeken uitgangspunt is, is de expliciete doelstelling dat het onderzoek ook leidt tot toepasbare verbeterpunten of (ten minste) aandachtspunten die hem kunnen helpen bij het beoordelen van een getuigenverklaring. Het conclusiehoofdstuk bevat niet alleen concrete aanbevelingen, maar beantwoordt ook de vraag of in de bevindingen van dit promotieonderzoek een rode draad kan worden herkend, ondanks en dankzij de uiteenlopende aard van de deelstudies. Om maar met de deur in huis te vallen: die rode draad is er. Mijn promotieonderzoek naar betrouwbaarheidswaarborgen heeft geleid tot conclusies over rechterlijke redeneringen die ruimte bieden voor de rechtspsychologische inzichten.

9 De onderzoeksopzet met deelstudies verschilt aldus van het promotieonderzoek dat Dubelaar (2014) heeft gedaan. Zij onderzocht of bestaande wetenschappelijke inzichten en de huidige strafrechtspraak aanleiding geeft om de wijze van totstandkoming en waardering van getuigenverklaringen in het Nederlandse strafproces geven te normeren of aan te passen ten behoeve van de waarheidsvinding (zie Dubelaar 2014, p. 4-5). Die vraagstelling omvat een bestudering van het strafprocesrecht en de strafrechtspraak in Nederland en is aldus breder geformuleerd dan de vraagstelling in de onderhavige studie, waarin in elke deelstudie steeds één aspect van het strafprocesrecht centraal staat (herkenningsprocedures; voorbereiden van getuigenverklaringen; de bewijsminimumregel). Dat betekent concreet dat met betrekking tot deze deelterreinen meer specifieke wet- en regelgeving, literatuur en rechtspraak is bestudeerd.

10 Zie ook wat Patton schrijft over 'intensity sampling'. Patton 2002, p. 234.

Dit promotieonderzoek gaat over wat het recht en de rechter kunnen leren van de rechtspsychologie in specifieke leerstukken. Het speelt zich af op het raakvlak tussen de rechtspsychologie en het recht op drie deelgebieden van getuigenverklaringen. In de kern is het promotieonderzoek juridisch: het gaat om een beschrijving en analyse van de in het recht en door rechters gebruikte betrouwbaarheidscriteria als het gaat om getuigenverklaringen.¹¹ Er is evenwel een belangrijke rol weggelegd voor de analyse en bespreking van rechtspsychologische inzichten. Zij zijn om een tweetal redenen noodzakelijk voor dit onderzoek. Allereerst hebben zij een belangrijke rol gespeeld bij de totstandkoming van de selectie van deze drie juridische deelterreinen. De rechtspsychologie geeft immers inzicht in de betrouwbaarheidsproblemen die zich bij getuigenverklaringen kunnen voordoen, de mogelijke effecten die bepaalde procedures of werkwijzen kunnen hebben op de accuratesse van een getuigenverklaring en de vraag of onjuistheden in getuigenverklaringen kunnen worden herkend.

De rechtspsychologie vormt ten tweede de toetssteen aan de hand waarvan de rechtspsychologische staat van de drie sets van strafprocesrechtelijke regels wordt beoordeeld. Het is, anders gezegd, de bril waardoor naar de eerdergenoemde juridische betrouwbaarheidscriteria wordt gekeken.¹² De analyse en beschrijving van rechtspsychologische onderzoeken en literatuur vormen dan ook een substantieel deel van het uitgevoerde onderzoek en dit proefschrift. Dat maakt het proefschrift multidisciplinair. De rechtspsychologie dient daarbij wel te worden gekwalificeerd als *hulpdiscipline*, nu de conclusies juridisch zijn, en niet rechtspsychologisch.¹³

Hoewel rechtspsychologen en strafrechtjuristen zich over dezelfde materie buigen en uitlaten – het strafrecht, strafrechtelijk beslissen, bewijswaardering et cetera –, bestaat onmiskenbaar een kloof tussen beide disciplines.¹⁴ Een eerste hobbel is bijvoorbeeld een taalkundige: het uiteenlopende begrippenkader waarvan rechtspsychologen en juristen zich bedienen. Zo heeft het woord *betrouwbaarheid* in

11 Zie in dit verband Groenhuijsen 2012, p. p. 241; 251-255, waarin een onderscheid is gemaakt tussen *waarheidsbegrip* en *waarheids criterium*. Met het waarheidsbegrip wordt bedoeld op 'schuld' in de zin van 'het echt gedaan hebben'. Het waarheids criterium is – anders dan het waarheidsbegrip – niet constant: zo is het waarheids criterium in het kader van de beslissing over de voorlopige hechtenis ('ernstige bezwaren') anders dan in het kader van de beslissing over de schuldvraag ('de rechterlijke overtuiging' als bedoeld in art. 338 Sv, dat correspondeert met het waarheidsbegrip). Naar analogie verwijst het *betrouwbaarheidsbegrip* in de context van getuigenverklaringen naar een accurate verklaring, dus: een verklaring waarvan de inhoud overeenkomt met de werkelijkheid.

12 Het *betrouwbaarheids criterium* wordt (of: de *betrouwbaarheids criteria* worden) als het ware beoordeeld vanuit het hierboven in de voetnoot beschreven *betrouwbaarheidsbegrip*.

13 Zie in dit verband Taekema & Van Klink 2011, p. 10-11.

14 Zie Dubelaar & Kesteloo 2024 (verwacht), par. 3.